

турен план, изследването обогатява и детайлизира научните представи за средновековната южнославянска преводна литература, за механизмите на нейното развитие, за отношенията ѝ с източнославянската писмена култура. Чрез честото препращане от средновековните състави и текстове към съвременното състояние на последованието, използвано от Българската православна църква, се разкриват и корените на днешната богослужбна практика.

МАРИЯ ЙОВЧЕВА

Vanja STANIŠIĆ, *Pis'mo između jazykom i kul'turoj*, Mir filosofii, Moskva 2018., 255 str.

Sukladno potrebama suvremenog doba za jednostavnom i brzom dostupnosti, nova knjiga Vanje Stanišića, profesora indoeuropeistike i paleoslavistike s beogradskog Filološkog fakulteta, izaziva veliku pozornost među povjesničarima pisanja prije svega. U paleoslavističkim krugovima ona pobuđuje i veće zanimanje, ponajprije zato što joj je autor vrlo ugledan jezikoslovac-indoeuropeist slavističke specijalnosti, vrlo dobro upućen u grafolingvističke probleme koji se protežu kroz razvoj ćiriličke i glagoljske pismenosti, na široku prostoru, u različitim varijetetima.

Raznorodnost osnovnih pismovnih jedinica (koje u alfabetskim pismenostima nazivamo grafemima) autor uvijek smješta u civilizacijski/kulturološki kontekst izrazito se protiveći nadmetanjima kroz funkcionalnu perspektivu: svaka civilizacija dakle razvijala je onakvo pismo kakvo je za razvoj dotične kulture bilo potrebno. Dok s jedne strane pisma stoji društveni kontekst u široku dijapazonu, s druge stoji jezik koji vizualna sredstva trebaju fiksirati. Put od crteža do slovnog znaka zbiva se u tim okvirima. U uvodnom dijelu Stanišić donosi pregled osnovne literature koja tipološki razvrstava pisma, od I. Thaylora (1883.), H. Jensena (1935./1958.), D. Diringera (1948./1968.), A. Moorhousea (1953.), dok osobitu pozornost usmjeruje prema teorijskim postavkama I. Gelba (1952./1963.) koji je povijest pisma uokvirio u širu teoriju pisanja nazvavši je *gramatologijom*. Navode se i kasnija pismoslovna djela, koja odražavaju u razmatranju tok humanistike u drugoj polovici XX. stoljeća (J. Derrida 1969, J. Goody 1986, R. Harris 2000 itd.), s time da se najveća metodološka priljubljenost zamjećuje s (post)strukturalizmom (P. Daniels, A. M. Kondratov).

Kao teoretičar i povjesničar pisanja i pisma autor se suprotstavlja klasičnom Gelbovom stavu o monogenetskom porijeklu pisanja, od crteža prema apstraktnoj predodžbi fonemske strukture, smatrajući da »pismo riječi« (logografija) nije ni u kakvu prestižnom odnosu prema »pismu slika« (piktografiji). Oba se modaliteta obraćaju različitim sferama doživljaja svijeta i komunikacije te među njima nije moguće određivati hijerarhijski odnos. »Nema ubjedljivih argumenata zašto bi njegova /Gelbova, op/ pojava bila univerzalna završnica u evoluciji pisma«, tvrdi. Vrlo je važna njegova artikulacija odnosa prema pismu kao jezičnom aparatu: ono nije tek sredstvo jezične komunikacije, nego svojevrsan »model govora« (zapravo – »govorenja«) koji zapravo određuje sve naše razumijevanje jezika i jezičnih jedinica, u onoj mjeri koliko i jezik odražava i definira svijet oko sebe. Ova je knjiga dakle bez sumnje obrana zanemarene, katkad i prezrene komunikativne prirode crteža, pa autor pokazuje na nizu primjera iz suvremenog, okružujućeg nam svijeta (pogotovo onog virtualnog), u kojoj se mjeri naša vizualna jezična percepcija sve više sabija u simbol koncentriranog sadržaja, često vrlo dobro primjerenog upravo apstraktnim kategorijama. U potpoglavlju prve cjeline knjige, o sintagmatici i paradigmatici pisma, donesen je iscrpan pregled obje strukturalističke kategorije, osobito odnos jezičnog sustava prema materijalnom izrazu (te unutar toga odnos grafema prema fonemu). Strukturalističko motrenje aplicira se i na sam grafički izraz, iako dominira načelo jezičnog utemeljenja: npr. pod (pseudo)alografima ne tretiraju se inačice uvjetovane materijalnom, grafičkom okolinom (kao što je to slučaj u fonologiji za alofone), nego grafički odrazi jezičnih (fonoloških) varijeteta ili pak grafijska višestrukost uvjetovana nematerijalnim okolnostima (društvenima ili funkcionalnima kroz ortografiju). Poglavlje »Prostor i vreme u strukturi pisma« iskazuje tretiranje vremena kao povijesnog pamćenja neke civilizacije čvrsto smještene u manje-više omeđenu prostoru; u tom smislu razmatra odnos između pojmovnih i glasovnih pisma te njihove evolucije. U tom svjetlu razmatra i pitanje one kategorije koju je Gelb nazvao »pretpismenošću« odnosno »semasiografijom«, iste one koju je Črnorisac Hrabar bio nazvao »črte i urezi« kojima se »brojalo i gatalo«, dakle bez strukturne veze između jezika i njegova grafijskog izraza. Isti se model pretpismenosti analogno prepoznaje u drugim pismovnim kulturama (npr. u vinčanskim znakovima, staroj sjevernomesopotamijskoj pismenosti). Upravo u nedostatku Gelbove otvorenosti prema apstraktnoj koncepciji tzv. »pretpismenosti« Stanišić vidi poteškoću za puno razumijevanje razvoja različitih pismenosti, pogotovo onih koje ne podrazumijevaju punu formalnu preklapivost grafičke strukture s jezičnom (njegovim najmanjim jedinicima – grafemima/

fonemima), pa time uočava i »ideološku« pogrešku kojom se izdvaja alfabetsko pismo kao najsavršenije. Na kraju prve knjiške cjeline stoji okupljen niz primjera pretpismenosti raznih civilizacija okupljenih iz naslijeđene literature i primjereno komentiranih.

Druga cjelina knjige osmišljena je pod naslovom »Od slike do znaka« i predstavlja povijesni pregled razvoja pisma s jezičnom referencom, sve od egipatske pismenosti, pseudohijeroglifskih i pseudoalfabetskih modela, preko klinopisa, raznolikosti diglosije i digrafije brončanog doba, egejske pismenosti pa sve do srednjoameričke hijeroglifske pismenosti, i naposljetku do danas živućih fenomena kineskoga pisma, kao i problema s procjenom diglosije i digrafije istočnoazijskoga kulturnoga kruga uopće. Na temelju svladane goleme literature, s iskustvom poredbenog lingvističkog osjetljivog na nijanse strukturnih različitosti, genetski izravno ili posredno povezanih, u materijalnoj košuljici jezika. Brojni primjeri koje autor navodi crpljeni su iz iznimno opsežne i dobro selektirane literature. S obzirom na to da posljednjih desetljeća pismoslovlje u hrvatskoj znanosti, niti visokoj niti popularnoj, ne polučuje nikakvim novim dostignućima, pa ni onim »reciklažnim«, ovaj nas svezak podsjeća na vrhunskog stručnjaka u toj domeni, Zvonimira Kulundžića, čije je djelo »Knjiga o knjizi« i ovdje, u suvremeno doba, iznova doživjelo afirmaciju.

Posljednja, treća cjelina knjige, pod naslovom »Grafički jezik i vizuelni govor« zapravo je zaključak u kojem se ističe kako se dosadašnja evolutivna koncepcija o razvoju i usavršavanju pisma od slike do glasovnog znaka može smatrati anakronizmom, pa i sam izražava rezerviranost prema apsolutizaciji rebusnoga principa koji je bio promovirao Gelb. Produbljuje i vlastite Gelbove sumnje o tome kako se razvoj »pravog pisma« koji se začeo u Mezopotamiji selio u egipatsku pismenost. S druge strane, Gelbu imamo zahvaliti i što je razmišljao kategorijalno inzistirajući na tome da su sve drevne pismenosti u osnovi bile – logosilabičke, i da isključivo logografsko pismo i ne postoji, odnosno da se može govoriti o svojevrsnom stupnju udjela silabičnog izraza. Usmjerujući se prema samom kraju knjige autor naše knjige ponovno svrće pozornost na opoziciju pojmovnoga pisma (thought writing) prema glasovnome (sound writing), te podsjeća na sposobnosti prvoga, zanemarenog zbog, strukturalizmom poticanoga glasovnog čija je relacija prema jeziku bila posve transparentna (od riječi preko slogova do osnovne jedinice – fonema/grafema). Pojmovna pisma dovode se u vezu s planom sadržaja jezičnih jedinica (višeg razreda), u kojima artikulacija na nižim razinama nije nužnost, nego i svojevrsno oslobođenje, iz kojega osobito neke civilizacije (dalekoistočne prije svega) izvlače sve dobrobiti. Stanišić dakle smatra kako nema

opravdanja za potiskivanje i uklanjanje dvaju starih općih naziva za crtežnu pismenost – ideografije i hijeroglifike.

Premda ova knjiga Vanje Stanišića razlaže mnoga pitanja iz genetske dimenzije povijesti pismenosti usmjerujući se prema zaključku koji treba tu povijest u nekoj mjeri revidirati, ona je ujedno i monografija zbijena sadržaja o šarolikosti ljudske pismenosti kroz povijest, u koju se smješta i pismenost grčke osovine koja se – između ostaloga – raširila i u latiničku pismenost, glagoljičku i ćiriličku, sve varijetete grafijskog izraza slavenske riječi. Kategorijalni pristup slovnom razvoju, kao i svim ortografijskim sredstvima u tekstu, omogućuje, naposljetku, i strukturiran uvid u mogućnosti nastanka te u razvoj slavenskih pisama i pisanja.

MATEO ŽAGAR